

Data akceptacji: 16.05.2022

Data publikacji: 28.12.2022

Оксана Руда

Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича

Національної академії наук України

oxana.ruda@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0003-4361-8313>

Олег Піх

Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича

Національної академії наук України

olpikh@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0003-2304-9002>

Освітнє питання в діяльності німецьких депутатів у парламенті Другої Речі Посполитої (1928—1930)

Абстракт: Мniejszość niemiecka odniosła w wyborach do Sejmu i Senatu II kadencji (1928—1930) swoje największe zwycięstwo w dziejach parlamentarizmu Drugiej Rzeczypospolitej. Mimo różnic ideologicznych cele stojące przed parlamentarzystami niemieckimi były podobne: całkowite równo-uprawnienie Niemców we wszystkich dziedzinach prawa i w życiu codziennym; zapewnienie zupełnej swobody rozwoju niemieckiej kultury, szkolnictwa i języka; zapewnienie mniejszości niemieckiej autonomii oświatowo-kulturalnej. Posłowie krytykowali politykę narodowościową rządów polskich, negatywnie oceniali sytuację mniejszości niemieckiej w Polsce. Politycy niemieccy z trybuny parlamentarnej mówili m.in. o dyskryminacji niemieckiego szkolnictwa mniejszościowego, o likwidacji niemieckich szkół średnich i seminariów nauczycielskich, o aresztowaniach nauczycieli wędrownych, o przeniesieniu służbowym pedagogów niemieckich w inne regiony Polski. Niemiecki Klub Parlamentarny w obronie szkolnictwa niemieckiego zgłosił szereg interpelacji i wniosków. Wiele z tych projektów parlamentarnych oraz liczne głosowania połączyły ławy parlamentarne mniejszości narodowych, a także posłów polskiej lewicy w Sejmie.

Słowa kluczowe: Druga Rzeczpospolita, parlament Rzeczypospolitej Polskiej, parlamentarzyści niemieccy, polityka oświatowa, mniejszości narodowe

У міжвоєнній Польщі відповідно до перепису населення 1921 р. німецька меншина становила близько 3 % від усього населення держави, а за переписом 1931 р. — 2,3 %¹. Більше ніж половина німців проживала у західних воєводствах — Познанському, Поморському та Сілезькому, решту становили колоністи центральної Польщі, Лодзького та Варшавського воєводств, а на південному сході німці зосередилися у Волинському, Станиславівському, Львівському та Любельському воєводствах. У найкращому становищі перебувала німецька меншина Верхньої Сілезії, права якої гарантувала Женевська конвенція 1922 р., відповідно до якої у польській частині краю упродовж наступних 15 років залишалося чинним німецьке законодавство, продовжував працювати Сілезький сейм, забезпечувалися цивільні, політичні, релігійні, шкільні та мовні права німецької меншини, і водночас поширювалася чинність обов'язкових загальнодержавних польських законів. Німецьке населення домінувало тут у культурній, освітній, економічній і політичній сферах, та вирізнялося високою національною свідомістю. Політична та економічна підтримка з боку Німеччини додатково зміцнювала його привілейований правовий статус². Однак політику лояльної співпраці щодо німецької меншини, яку польська влада провадила на цих теренах до 1926 р., після «санаційного» перевороту було замінено на обмеження прав німецького населення краю. Ситуацію у Верхній Сілезії намагався змінити Міхал Гражинський (Michał Grażyński), призначений сілезьким воєводою наприкінці серпня 1926 р. Основною метою його політичної програми було утвердження польськості на цих теренах (по можливості — ліквідація автономії) та скасування привілейованого становища німецького населення регіону шляхом посилення авторитету державної адміністрації, охорони польських робітників від дискримінації на німецьких промислових підприємствах, поліпшення побутових умов поляків, реформування аграрного сектору, зменшення площі німецьких землеволодінь³. Чи не найбільше уваги воєвода приділяв освіті, мабуть, через те, що місцеві поляки надавали перевагу німецьким навчальним закладам. Отримуючи значну фінансову підтримку з боку Німеччини, німецьке шкільництво у межах всієї Польщі мало добру матеріальну базу, високим був і рівень освіти вчительських кадрів. З огляду на це польська влада зосередилася, по-перше, на розбудові польських навчальних закладів

¹ *Rocznik statystyki Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 1927, т. 5, с. 52; *Mały Rocznik Statystyczny*, Warszawa 1939, с. 26.

² П. Сіреджук, *Соціально-економічне становище і культурне життя німецької меншини Східної Галичини (20—30-ті роки XX ст.)*, Тернопіль 2008, с. 126; S. Potocki, *Położenie mniejszości niemieckiej w Polsce 1918—1938*, Gdańsk 1969, с. 28—33.

³ J. Krasuski, *Stosunki polsko-niemieckie 1926—1932*, Poznań 1975, с. 288—289.

та відповідно зменшенні кількості німецькомовних шкіл; по-друге, на підвищенні освітнього рівня учителів шляхом створення педагогічних курсів та підготовці висококваліфікованих технічних працівників. Така політика, спрямована проти німецької меншини, частково суперечила положенням Женевської конвенції, і спричиняла чимало труднощів для Польщі на міжнародній арені, зокрема через скарги німецької меншини до Ліги Націй, які активно підтримувала Німеччина. Однак попри це західний напрям національної політики Польської держави залишався незмінним упродовж багатьох років⁴. У східних воєводствах польський уряд провадив дещо іншу політику щодо німецької меншини, яка зазнавала асиміляції. Ставлення німецької меншини до Польської держави та її представницьких органів великою мірою залежало від зовнішнього чинника, зокрема польсько-німецьких відносин. Загалом наприкінці 20-х — на початку 30-х років ХХ ст. спостерігалось значне загострення цих відносин, зокрема, через підтримку Німеччиною скарг німецької меншини до Ліги Націй, польсько-німецькі суперечки навколо Вільного міста Гданська, переслідування польською владою німецьких політичних партій і громадських організацій тощо. Натомість після певного налагодження співпраці між Німеччиною та Польщею у 1934 р. кожна з держав уникала порушення національних питань⁵.

Вибори до польського сейму другої каденції відбулися 4 березня 1928 р., а до сенату 11 березня цього ж року. Німецьку меншину представляв 21 посол, найбільше за усі міжвоєнні роки, це попри те, що чисельність німецького населення Польщі значно скоротилася, головню внаслідок еміграції. Зауважмо, що після проголошення незалежності Польщі простежувалася еміграція німецького населення до Німеччини, США, Канади, Бразилії, Аргентини, Парагваю тощо. Як зазначав польський дослідник Павел Кацпжак, за кілька повоєнних років майже половина німців залишила Польщу, ця тенденція частково знизилася після 1925 р., коли польський уряд прийняв рішення пригальмувати еміграцію⁶.

⁴ Archiwum Akt Nowych (далі: AAN), ф. 503, спр. 1432, Mniejszości w Polsce — Niemcy. Głównie sprawa kolonistów niemieckich w Polsce — opcja, wysiedlenie. Parcelacja majątków niemieckich w Polsce w wyniku reformy rolnej — poruszenie tej sprawy przez delegata niemieckiego na forum Ligi Narodów, głosy prasy. Memoriał o autonomii kulturalnej dla Niemców w Polsce. Sprawozdania Sejmowej Komisji Rolnej — druk (instrukcje, noty, raporty, wycinki prasowe, petycje, memoriały wykaz statystyczny — druk), 1920—1926, арк. 107—108; J. Krasuski, *Stosunki polsko-niemieckie...*, с. 290—295.

⁵ W. Kotowski, *Lojalizm czy irredenta? Mniejszość niemiecka wobec państwa Polskiego w latach 1919—1939*, в: *Polska — Polacy — mniejszości narodowe*, ред. E. Grzeškowiak-Łuczyc, Wrocław—Warszawa—Kraków 1992, с. 58—62.

⁶ P. Kacprzak, *Niemiecka mniejszość narodowa w Polsce w latach 1919—1939*, „Studia Lubuskie: prace Instytutu Prawa i Administracji Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Sulechowie” 2007, nr 3, с. 152—153.

У сеймі другої каденції німецькі парламентарі не об'єдналися в один клуб, 19 з них (17 обрані на округах і двоє — за державними виборчими списками), сформували Німецький парламентський клуб, натомість двоє послів, обрані за списками Польської соціалістичної партії (далі: ППС) (*Polska Partia Socjalistyczna*) створили окрему Фракцію німецьких соціалістичних послів. У сенаті, як і попереднього разу, інтереси німців репрезентували 5 сенаторів. З 21 депутата 9, а також 2 сенатори, належали до «Німецького об'єднання в сеймі та сенаті від Познані та Померанії» (*Deutsche Vereinigung im Sejm und Senat für Posen, Netzegau und Pommerellen*). Близьким за поглядами до цієї політичної сили був ще один сенатор. З послів та 1 сенатор належали до «Німецької народної спілки в Польщі» («*Deutscher Volksverband in Polen*»). 4 депутати та 1 сенатор репрезентували інтереси католицьких кіл. Два послів належали до Німецької партії (*Deutsche Partei*), а один представляв німецький соціалістичний рух Великопольщі та Помор'я. Попри те, що німецькі послів належали до різних політичних партій, вони висували однакові вимоги до влади: забезпечення рівності, національних прав, зокрема мовних та освітніх, а також надання автономії німецькій меншині Польщі⁷. Німецькі парламентарі застосовували всі доступні правові інструменти для діяльності у сеймі: промови, виступи на засіданнях комісій, внесення законопроектів, подань та інтерпеляцій. Інтерпеляції використовували всі клуби, з одного боку, як форму парламентського контролю за державним апаратом, а з іншого — як засіб привернути увагу громадськості до актуальних проблем. У парламенті другої каденції відповідно до регламенту сейму, ухваленого ще 16 лютого 1923 р., інтерпеляцію мали підписати не менш як 15 послів, так само як і звичайне депутатське подання. Для внесення термінового подання потрібно було заручитися підтримкою 45 послів. Делегувати представників до комісій, виступати на пленумах сейму в межах часу, відведеного для виступів клубів, вносити подання, мали право лише ті клуби, до яких входило не менше 11 осіб. Натомість менші клуби та позафракційні парламентарі для того, щоб брати участь у роботі комісій, мали приєднатися до одного з клубів, який налічував понад 11 осіб⁸. З огляду на обмеження, запроваджені регламентом сейму, послів від національних меншин змушені були шукати союзників як між собою, так і серед польських парламентарів. Саме польська лівиця в сеймі, яка висловлювалася за гарантування

⁷ J. Fałowski, *Parlamentarzyści mniejszości niemieckiej w Drugiej Rzeczypospolitej*, Częstochowa 2000, с. 224—226.

⁸ *Regulamin obrad Sejmu uchwalony dnia 16 lutego 1923 r. wraz ze skorowidzem rzeczowym do regulaminu i Konstytucją Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 1925, с. 16—17, 38.

національним і релігійним меншинам широких громадянських прав і свобод, найчастіше виступала ситуативним союзником послів від непольського населення⁹.

Освітні проблеми посідали важливе місце в діяльності німецьких депутатів, значну увагу вони приділяли шкільництву на теренах колишнього Королівства Польського, також намагалися розв'язати освітні питання в інших регіонах. Під час розглядів бюджету та постанов про стан освіти Німецький парламентський клуб перебував на опозиційних позиціях, вимагаючи більших прав німецьким школам, аргументуючи це тим, що вони зазнають переслідувань від місцевої влади та потребують поліпшення матеріального становища¹⁰. У своїх промовах депутати критично оцінювали становище німецької меншини в Польщі та, зокрема, німецькомовного шкільництва. Наприклад, 30 травня 1928 р. на 12-му засіданні сейму голова німецького клубу Євген Науман (Eugen Naumann) звинуватив владу в проведенні неприхильної політики щодо німецької меншини, закидав їй ігнорування потреб німецького населення, зокрема в освітній сфері. Посол акцентував на випадках арештів німецьких мандрівних учителів, які навчали дітей по селах; заміні німецьких педагогів поляками або вчителями інших національностей, які не володіли німецькою мовою на належному рівні; на скороченні мережі німецьких державних шкіл; переміщенні німецьких учителів в інші регіони Польщі тощо. На думку посла, така політика урядовців була спрямована на денаціоналізацію німецької меншини або спонукання її до еміграції¹¹. З подібною критикою польської влади за репресивну політику в освітній сфері Є. Науман виступив під час обговорення бюджету на 1928—1929 рр.¹² Щодо шкідливості переміщення учителів непольської національності висловлювався також Август Утта (August Utta), який єдиний увійшов до освітньої комісії від німецьких парламентарів¹³. Посол наголошував, що освітня влада застосо-

⁹ AAN, ф. 1690, мікрофільм 2167/1, спр. 114 / I-6, Polska Partia Socjalistyczna. XX Kongres PPS: rezolucje w sprawie polityki międzynarodowej i wewnętrznej, rezolucje i poprawki do punktów porządku dziennego, арк. 2—2а.

¹⁰ Н. М. Сидорик, *Німецька національна меншина в суспільно-політичному житті Польщі (1919—1939 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02*, Івано-Франківськ 2013, с. 105.

¹¹ Sejm II kadencji, Spr. sten., 12 pos. 30 maja 1928 r., łam 25, 27—32; О. Руда, *Національно-освітня політика урядів Польщі щодо населення Галичини в 20—30-х роках XX століття: реалізація та рецепції. Монографія*, Львів 2019, с. 416—417.

¹² P. Hauser, *Przedstawiciele mniejszości niemieckiej w parlamencie II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2014, с. 263.

¹³ T. Rzepecki, K. Rzepecki, *Sejm i Senat Rzeczypospolitej Polskiej 1928—1933*, Poznań 1928, с. 205.

увала цю норму лише стосовно представників національних меншин. Він вимагав, щоб у разі ухвалення відповідного рішення педагога ознайомили з причинами його переведення¹⁴. До речі, проблемою переміщення учителів переймалися не лише німецькі парламентарі. Українські послы у своїх виступах також торкалися примусового переведення українських педагогів на етнічно польські землі¹⁵. Зокрема, Мілена Рудницька у виступі на 82-му засіданні сейму 28 лютого 1930 р. зазначала, що переведення українських учителів на етнічні польські землі на підставі ст. 58 Закону «Про службові відносини вчителів» від 15 липня 1927 р., виходячи з «інтересів школи», стало тією зброєю, яку влада використовувала в боротьбі проти національно свідомих українських педагогів. Доповідачка наголошувала, що насправді учителів переводили через їхні політичні погляди та громадську діяльність, а місцева польська громадськість або бойкотувала їх, або ставилася до них зневажливо¹⁶. На необхідності вилучення зі ст. 58 згаданого закону припису про право переводити вчителів з однієї школи в іншу на підставі «добра школи» наголошував також Дмитро Великанович, який за підтримки інших парламентарів від Української парламентської репрезентації ще 31 березня 1928 р. вніс до сейму подання в справі нівелювання ст. 58 згаданого закону, вимагаючи вилучення пункту про переведення педагогів з огляду на «добро школи»¹⁷. Д. Великанович акцентував на тому, що цей припис влада використовує у політичних цілях¹⁸. Польський посол Юліан Смуліковський (Julian Smulikowski) від ППС вважав цей припис великою помилкою, вимагав замінити його детальним окресленням випадків, коли вчитель міг бути переведений до іншої школи¹⁹. Врешті-решт завдяки зусиллям послів від національних меншин найвищий Адміністративний трибунал скасував відповідну норму закону, а внесені під час сейму другої каденції зміни до закону про службові відносини педагогів сприяли тому, що переміщення учителів стало поодиноким. Однак питання перенесення учителів релігії так і залишилося невирішеним. Поправка А. Утти, яка допускала перенесення духовних учителів певного віросповідання лише після досягнутого порозуміння з вищим церковним керівництвом даного визнання, тобто мала зрівняти становище учителів євангельської релігії з католицьким духовенством, була відкинута парламентською більшістю. Аналогічне подання

¹⁴ Sejm II kadencji, Spr. sten., 82 pos. 28 lutego 1930 r., łam 48—49.

¹⁵ *Польський сойм*, „Свобода” 1929, ч. 8, 17 лютого, с. 2.

¹⁶ Sejm II kadencji, Spr. sten., 82 pos. 28 lutego 1930 r., łam 50—53.

¹⁷ Sejm II kadencji, Druki, nr 30; там же, nr 637.

¹⁸ Sejm II kadencji, Spr. sten., 82 pos. 28 lutego 1930 r., łam 28—29.

¹⁹ Там же, łam 35—36.

українського посла Сергія Хруцького щодо становища учителів православної релігії також не знайшло підтримки в сеймі²⁰.

З критикою дій влади у сфері шкільництва німецької меншини неодноразово виступав А. Утта. Так, 2 червня 1928 р. на 15-му засіданні сейму під час обговорення бюджету Міністерства віросповідань і освіти Польщі (далі: МВіО) він наголосив на утисках, яких зазнавали початкове та середнє німецьке шкільництво, що невпинно скорочувалися, а також німецькомовні учительські семінарії, яких у 1928 р. по всій Польщі залишилося лише дві. Посол висловив переконання, що німецькі навчальні заклади організаційно мають підпорядковуватися німецькій меншині, і лише культурна автономія забезпечить дітям навчання рідною мовою²¹. А. Утта відстоював право учителів із Німеччини на працевлаштування в Польщі, а також право на здобуття педагогічної освіти в Німеччині. Загалом він критично оцінив ставлення уряду та МВіО до культурних і освітніх потреб німецького населення. Акцентуючи на нищенні німецькомовного шкільництва, посол вкотре вимагав від влади надання німцям культурної автономії. У полеміку з А. Уттою вступив міністр освіти Густав Добруцький (Gustaw Dobrucki), який навів статистичні дані щодо розвитку німецького шкільництва та піддав сумніву згадані послом факти щодо нищення шкіл з німецькою мовою навчання. Відповідно до офіційної статистики, наведеної міністром, у Познанському та Поморському воєводствах діяли 382 німецькі початкові школи з 20 516 учнями-німцями. Водночас при польських навчальних закладах існувало 140 німецьких відділень з 6 104 учнями, німецьку мову як окремий предмет викладали в 150 польських школах для 21 687 дітей, а на уроках релігії німецьку мову мали змогу вивчати 5 327 учнів у 253 школах. На окресленому терені також діяло 69 приватних німецькомовних шкіл з 3 420 школярами, а 251 дитина навчалася німецькою мовою в домашніх умовах. Міністр стверджував, що загалом німецькою мовою у Познанському та Поморському воєводствах навчалася 30 291 дитина, тобто 77,5% усіх дітей-німців шкільного віку окресленого регіону, а 8 014 учнів вивчали німецьку мову як окремий предмет або на уроках релігії. На інших теренах Польщі діяло 180 державних німецькомовних початкових шкіл з 20 000 учнів та 80 приватних з 4 000 школярів²². Г. Добруцький зауважив, що найкращим доказом прихильності МВіО до німецькомовного шкільництва

²⁰ J. Fałowski, *Parlamentarzyści mniejszości niemieckiej...*, s. 259.

²¹ Sejm II kadencji, Spr. sten., 15 pos. 2 czerwca 1928 r., łam 55—61; О. Руда, *Національно-освітня політика урядів...*, с. 417.

²² J. Fałowski, *Parlamentarzyści mniejszości niemieckiej...*, с. 263.

є толерантне ставлення урядовців до початкових шкіл національних меншин, у яких кількість учнів була менш як 40 осіб, що відповідно до освітнього законодавства слугувало приводом до ліквідації цих навчальних закладів. Міністр також намагався спростувати закиди німецьких послів щодо витіснення німецької мови з навчальних закладів. Зокрема, ситуацію зі запровадженням третьої іноземної мови у школах Лодзі Г. Добруцький назвав технічною помилкою, яку пообіцяв виправити²³. Звинувачення польської влади у нищенні німецькомовного шкільництва викликали критику польських депутатів. Зокрема, Францішек Зелінський (Franciszek Zieliński) від Клубу християнської демократії наголосив, що метою цих необґрунтованих і тенденційних висловлювань німецьких послів є міжнародна агітація²⁴. Загалом послы від Клубу християнської демократії були переконані, що лише політика «сильної руки» щодо німців буде першим кроком на шляху зміни їхнього ставлення до Польщі й до їхньої колонізації в майбутньому²⁵. У виступі 4 червня 1928 р. на 16-му засіданні А. Утта, відповідаючи на закиди Ф. Зелінського та спростовуючи наведені міністром освіти Г. Добруцьким статистичні дані щодо розвитку німецьких навчальних закладів, наголосив на тому, що міністр, по-перше, послуговувався статистичними даними за 1925/1926 н. р.; по-друге, до загальної статистики зарахував польські навчальні заклади з німецькою мовою викладання як окремим предметом та ті школи, де німецьку мову вивчали на уроках релігії. На думку посла, згадані навчальні заклади та утраквістичні німецькі школи, в яких певна кількість годин відводилася на вивчення державної мови, не сприяли здобуттю дітьми-німцями освіти рідною мовою та не прищеплювали їм німецькі національні цінності²⁶.

У виступі на 47-му засіданні 7 лютого 1929 р. А. Утта звинуватив уряд і шкільну адміністрацію у тому, що вони шляхом утраквізації шкіл прагнуть денационалізувати німецьку молодь і знищити державне німецькомовне шкільництво, оскільки, за його словами, 80 % шкіл цього типу, які діяли на теренах колишнього Королівства Польського в 1918 р., уже ліквідовані. Натомість у тих німецьких навчальних закладах, які залишилися, мало годин відведено на вивчення німецької мови й у них працевлаштована лише невелика кількість учителів німецької національності. Навіть у роботі державних німецькомовних учительських семінарій А. Утта вбачав спроби колонізації

²³ P. Hauser, *Przedstawiciele mniejszości niemieckiej...*, c. 263.

²⁴ Sejm II kadencji, Spr. sten., 16 pos. 4 czerwca 1928 r., łam 8.

²⁵ Klub Polskiego Stronnictwa Chrześcijańskiej Demokracji, „Biuletyn Polityczny” 1927, nr 2—3, c. 212.

²⁶ Sejm II kadencji, Spr. sten., 16 pos. 4 czerwca 1928 r., łam 17—19.

німецької меншини, оскільки їхніх випускників скеровували на роботу в польські школи, позбавляючи у такий спосіб німецькі навчальні заклади кваліфікованих педагогів-німців. У своєму виступі посол також нарікав на важке матеріальне становище приватних німецьких навчальних закладів, яким освітня влада відмовляла, на його думку, через різні формальні приводи у виділенні концесій. Не оминув увагою А. Утта також становища учителів-німців, наголосивши, що тих педагогів, які визнавали свою приналежність до німецької національності звільняли з роботи²⁷. Єдиним шляхом до розв'язання проблем німецькомовного шкільництва, на його думку, було надання німецькій меншині освітньо-культурної автономії. На думку посла, відповідна автономна структура мала бути створена на письмове звернення 3 000 членів певної національності. Ідентифікація з національністю полягала б у добровільному долученні до автономного культурного об'єднання чи записі дітей до навчального закладу цієї меншини. Це об'єднання мало здійснювати контроль та опіку над культурними інституціями меншини, в тому числі над дошкільними закладами, початковими та середніми школами, учительськими семінаріями. Центральні органи влади мали видавати дозволи на заснування об'єднань меншин, здійснювати управління та загальний нагляд за непольським шкільництвом. Право контролю за національними навчальними закладами зберігалось б за державою, на яку, як головного розпорядника податків національних меншин, покладалася уся повнота витрат пов'язаних з утриманням початкових шкіл меншин, де навчалось 40 учнів і більше, і часткове фінансування (50 %) навчальних закладів меншин з 20 учнями та більше, однак менше ніж 40 (решту коштів мала надати сама меншина)²⁸. Пропонуючи подібне вирішення проблеми німецькомовного шкільництва, А. Утта у такий спосіб намагався нівелювати ті положення «Закону про шкільний обов'язок» від 7 лютого 1919 р., відповідно до яких державні школи могли бути засновані лише у місцевостях, де упродовж останніх трьох років проживало не менш як 40 дітей шкільного віку, а також ті, які дозволяли об'єднувати учнів із місцевостей, розміщених на відстані не більше ніж 3 км та у межах однієї гміни у разі, якщо дітей шкільного віку було менше 40²⁹. А. Утта був переконаний, що державні початкові національні школи меншин мали повне право функціонувати навіть за умови, що там навчалось 20 учнів, водно-

²⁷ Sejm II kadencji, Spr. sten., 47 pos. 7 lutego 1929 r., łam 29—30.

²⁸ J. Fałowski, *Parlamentarzyści mniejszości niemieckiej...*, с. 268—269.

²⁹ E. Juško, *Wdrażanie powszechności nauczania w II Rzeczypospolitej w pierwszych latach istnienia szkół powszechnych*, с. 1, доступні в Інтернеті: https://www.kul.pl/files/803/biblioteczka_cyfrowa/jusko_wdrażanie_powszechnosci.pdf (доступу: 17.02.2015).

час вважав, що школярі цілком можуть відвідувати навчальні заклади, розташовані далі ніж 3 км від дому. Німецькі послы були переконані, що освітня влада на місцях, зловживаючи своїм становищем, використовує ці положення закону для ліквідації національних шкіл меншин і переведення учнів непольської національності до державних початкових польськомовних навчальних закладів³⁰. Не оминув А. Утта своєю увагою також ситуації, що склалася зі середніми навчальними закладами. Парламентар був переконаний, що середні школи меншин мали субсидіюватися з державного бюджету на рівні з польськомовними закладами, з якими вони мали бути зрівняні у правах. Принциповим для посла також було те, щоб педагогічний колектив шкіл складався з учителів тієї ж національності, що й учні, аби уникнути переважання у навчальних закладах педагогів польської національності³¹. Висловлені А. Уттою положення щодо організації шкільництва меншин були покладені в основу подання, яке німецькі послы внесли до сейму 1 березня 1929 р., а сеймова більшість направила його на розгляд освітньої комісії³².

На цьому ж 47-му засіданні слово мав також посол від Німецької соціалістичної партії праці в Польщі (*Deutsche Sozialistische Arbeitspartei Polens*) Еміль Зербе (*Emil Zerbe*), який представив основні вимоги німецької меншини до влади: забезпечення повної та реальної рівноправності німецькому населенню у всіх сферах права та у щоденному житті; однакове та справедливе, у порівнянні з іншими громадянами держави, ставлення влади до німецької меншини під час реалізації суспільно-економічної політики; гарантування німецькому населенню у місцях їх компактного проживання права використовувати німецьку мову в адміністрації, судочинстві та загалом в інституціях публічного права; гарантування німцям повної свободи розвитку власної культури, шкільництва та мови, ліквідація усіх перешкод у цій сфері; забезпечення права на заснування такої кількості німецькомовних навчальних закладів, які б відповідали чисельності німецької меншини; надання дозволу німецьким культурно-освітнім організаціям впливати на розвиток німецького шкільництва в Польщі та перебіг німецького культурного життя тощо. У виступі Е. Зербе також наголосив на відсутності законодавчої бази, що гарантувала б вільний розвиток культури та національних особливостей німецької меншини. Він закликав уряд до створення окремої автономної організації, що забезпечила б німцям належний культурно-освітній роз-

³⁰ J. Fałowski, *Parlamentarzyści mniejszości niemieckiej...*, c. 269.

³¹ Sejm II kadencji, Spr. sten., 47 pos. 7 lutego 1929 r., łam 29—32.

³² J. Fałowski, *Parlamentarzyści mniejszości niemieckiej...*, c. 270.

виток. Е. Зербе зауважив, що німецькі послы найближчим часом внесуть законопроект про шкільництво для національних меншин, і лише від уряду та сейму буде залежати його прийняття³³.

Єдиним виходом із ситуації, що склалася в німецькомовному шкільництві, німецькі депутати вважали надання культурно-освітньої автономії національним меншинам. Ще 29 квітня 1925 р. вони зверталися до міністра освіти з проханням надати німецькій національній меншині культурну автономію³⁴. Німецькі парламентарі також вимагали створення німецьких громад публічно-правового характеру — «Німецьких культурних союзів». Підставою для їх створення мали стати петиції з підписами щонайменше 3 тис. представників німецької національності до МВіО. Ці союзи мали б право засновувати та утримувати навчальні заклади всіх типів, призначати вчителів, переводити їх на різні посади, відправляти на пенсію. У школах автономних союзів навчальною мовою ставала німецька, а педагогічний колектив мав належати до німецької національності. За державою зберігалось право нагляду та контролю за цими навчальними закладами. Про ліквідацію німецькомовних шкіл, переведення учнів німецької національності до польських шкіл чи невідкриття окремих навчальних закладів для близько 60 німецькомовних учнів йшлося і на інших засіданнях сейму³⁵.

Осторонь освітніх проблем не залишилися й німецькі сенатори. Наприклад, Ервін Гасбах (Erwin Hasbach) під час дебатів над бюджетом Міністерства внутрішніх справ 7 березня 1929 р. наголосив, що 14 тис. німецьких дітей Познанського воеводства та Помор'я не можуть навчатися рідною мовою. Він закликав відмежувати шкільну владу від державної адміністрації, оскільки, на його думку, провина за ліквідацію німецьких шкіл лежить не лише на МВіО, а й на воеводах і старостах. У полеміку з ним 9 березня того ж року вступив польський сенатор від Християнської демократії Максиміліан Тульє (Maksymilian Thullie), який зазначив, що німецькі діти в Польщі мають наба-

³³ P. Hauser, *Przedstawiciele mniejszości niemieckiej...*, c. 265—266; J. Fałowski, *Parlamentarzyści mniejszości niemieckiej...*, c. 226—228.

³⁴ Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie (далі: Archiwum PAN), ф. III—180, спр. 35, Uwagi i odpowiedzi na interpelacje posłów Niemieckiego Zjednoczenia w Sejmie i Niemieckiego Klubu Parlamentarnego w sprawie szkolnictwa dla mniejszości niemieckiej w Polsce, арк. 33—34.

³⁵ Archiwum Zakładowe Biblioteki Narodowej w Warszawie, Archiwum Towarzystwa Naukowego im. Tarasa Szewczenki, мікрофільм 68731, *Українська овіа та шкільництво початкове, середнє і вище в границях Rzeczypospolitej Polskiej. Działalność «Ridnej Szkoły»*, postawa władz polskich i inne materiały z lat 1927—1938, арк. 159; Sejm II kadencji, Spr. sten., 55 pos. 1 marca 1929 r., łam 101; *Sprawozdanie z życia mniejszości narodowych za styczeń, luty i marzec 1929 r.*, Warszawa 1929, c. 51; J. Fałowski, *Parlamentarzyści mniejszości niemieckiej...*, c. 258.

гато кращі умови для навчання рідною мовою, аніж учні-поляки в Німеччині. Проти польського сенатора виступили німецькі сенатори Йозеф Спікерман (Josef Spickermann) і Едуард Пант (Eduard Pant), які наголошували на нищенні німецького шкільництва, зокрема в Сілезькому воєводстві та на теренах колишнього Королівства Польського³⁶.

У 1929 р. клуби національних меншин подали законопроекти про шкільництво для непольського населення, а із проектом закону про шкільництво територіальних меншин виступила ППС. У законопроекті від 1 березня 1929 р. депутати від ППС зосередили увагу на українському, білоруському, литовському та німецькому шкільництві (ст. 2). Основним типом державної школи для дітей перелічених національностей мала бути школа з рідною мовою навчання, в якій внутрішнє та зовнішнє управління велось б мовою меншини, а навчальні програми враховували б особливості культури народу (ст. 4). Відповідно до ст. 5, у школах меншин державною мовою обов'язково мали вивчати такі предмети: історію, науку про Польщу та польську мову. Парламентарі передбачали відкриття всіх типів шкіл для національних меншин, зокрема українського університету у Львові (ст. 26). Відповідно до ст. 12, урядовці непольської національності мали бути представлені на всіх ступенях шкільної влади. Самоврядні шкільні установи I і II інстанцій мали складатися з окремих членів тієї ж національності, що і школи, для яких вони були покликані (ст. 10)³⁷. Однак документ так і залишився законопроектом і лише засвідчив вимоги послів від національних меншин та польської лівниці в сеймі.

Критичні висловлювання щодо важкого становища німецькомовного шкільництва в Польщі звучали як у промовах німецьких депутатів, так і були предметом постійних інтерпеляцій німецьких послів. В інтерпеляціях депутати намагалися оскаржити незаконні ліквідації німецькомовних навчальних закладів, необґрунтовані заборони на відкриття шкіл з німецькою мовою викладання, переведення учнів-німців у польськомовні школи, арешти мандрівних учителів-німців, звільнення з посад чи переведення в інші регіони держави педагогів-німців і заміна їх вакансій учителями польської національності тощо³⁸. Інтерпеляція, внесена А. Уттою 7 лютого 1930 р. була своєрідним узагальненням основних вимог, які німецькі парламентарі вису-

³⁶ P. Hauser, *Przedstawiciele mniejszości niemieckiej...*, с. 268.

³⁷ Archiwum PAN, ф. III—180, снр. 4, Tezy referatów, notatki z konferencji w Ministerstwie WRiOP, projekt ustawy i inne materiały dotyczące organizacji szkolnictwa mniejszościowego w Polsce, арк. 17—18; *Ustawa o szkolnictwie dla mniejszości narodowych*, „Robotnik” 1929, nr 61, 3 marca; О. Руда, *Національно-освітня політика урядів...*, с. 420.

³⁸ J. Fałowski, *Parlamentarzyści mniejszości niemieckiej...*, с. 258.

вали до освітньої влади. Зокрема, від МВіО посли вимагали: законодавчо врегулювати питання, пов'язані з розвитком німецького шкільництва; вилучити німецьке шкільництво з загальної шкільної мережі, яке було туди включене на підставі ст. 18 закону від 17 лютого 1922 р. «Про заснування та утримання публічних загальних шкіл», а також повернути німецьку мову викладання у незаконно об'єднані навчальні заклади; скасувати розпорядження шкільних інспекторів щодо запровадження у німецьких школах навчання історії та географії польською мовою; зупинити безпідставне переведення учителів-німців до польських шкіл та повернути незаконно переведених педагогів; припинити переслідування та ліквідувати будь-які перешкоди культурним організаціям та приватним особам на шляху отримання ними концесії на відкриття приватних шкіл з німецькою мовою викладання чи дозволів на будівництво шкільних приміщень³⁹. Однак жодна з вимог німецьких парламентарів так і не була виконана, оскільки урядова політика була спрямована на асиміляцію німецької меншини.

Коротка каденція сейму та сенату до певної міри перешкодила німецьким послам та сенаторам у розв'язанні основних проблем пов'язаних з німецькомовним шкільництвом, хоча парламентська діяльність їх була досить жвавою: представники Німецького парламентського клубу внесли 22 інтерпеляції та 8 подань, а Фракції німецьких соціалістичних послів — 3 і 2 відповідно. Зауважмо, що через гостру політичну боротьбу між прибічниками урядів на чолі з Юзефом Пілсудським (Józef Piłsudski) та прихильниками опозиційного блоку, які виступали за збереження парламентсько-демократичної системи — т. зв. Центроліву, 30 серпня 1930 р. президент розпустив сейм та сенат II каденції⁴⁰.

Отже, різні за ідеологією німецькі партії відстоювали в польському парламенті другої каденції (1928—1930) інтереси національного шкільництва та сприяли створенню законодавчих підстав для відкриття німецькомовних шкіл як запоруки збереження національної ідентичності. Попри ідеологічні розбіжності німецькі посли своє головне завдання вбачали у забезпеченні німецькій меншині прав, гарантованих внутрішнім законодавством міжвоєнної Польської держави і її міжнародними договорами, а також розширенні мережі німецькомовних шкіл та створенні умов для їх безперешкодної діяльності. Вони використовували парламентську трибуну для захисту прав та інтересів своїх виборців, зокрема щодо навчання

³⁹ Там же, с. 279—280.

⁴⁰ Ю. Крамар, *Західна Волинь 1921—1939 рр.: національно-культурне та релігійне життя: монографія*, Луцьк 2015, с. 100.

рідною мовою та розбудови мережі німецькомовних навчальних закладів. В освітніх питаннях німецьких парламентарів нерідко підтримували українські та єврейські послы, а також депутати від польських партій лівого крила сейму, які виступали за забезпечення дітям навчання рідною мовою.

Бібліографія

- Крамар Ю., *Західна Волинь 1921—1939 рр.: національно-культурне та релігійне життя: монографія*, Луцьк 2015.
- Польський сойм, „Свобода” 1929, ч. 8, 17 лютого, с. 2.
- Руда О., *Національно-освітня політика урядів Польщі щодо населення Галичини в 20—30-х роках ХХ століття: реалізація та рецепції. Монографія*, Львів 2019.
- Сидорик Н.М., *Німецька національна меншина в суспільно-політичному житті Польщі (1919—1939 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02*, Івано-Франківськ 2013.
- Сіреджук П., *Соціально-економічне становище і культурне життя німецької меншини Східної Галичини (20—30-ті роки ХХ ст.)*, Тернопіль 2008.
- Fałowski J., *Parlamentarzyści mniejszości niemieckiej w Drugiej Rzeczypospolitej*, Częstochowa 2000.
- Hauser P., *Przedstawiciele mniejszości niemieckiej w parlamencie II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2014.
- Jusko E., *Wdrażanie powszechności nauczania w II Rzeczypospolitej w pierwszych latach istnienia szkół powszechnych*, доступні в Інтернеті: https://www.kul.pl/files/803/biblioteczka_cyfrowa/jusko_wdrazanie_powszechnosci.pdf (доступу: 17.02.2015).
- Kacprzak P., *Niemiecka mniejszość narodowa w Polsce w latach 1919—1939*, „Studia Lubuskie: prace Instytutu Prawa i Administracji Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Sulechowie” 2007, nr 3, с. 145—158.
- Klub Polskiego Stronnictwa Chrześcijańskiej Demokracji, „Biuletyn Polityczny” 1927, nr 2—3, с. 201—222.
- Kotowski W., *Lojalizm czy irredenta? Mniejszość niemiecka wobec państwa polskiego w latach 1919—1939*, в: *Polska — Polacy — mniejszości narodowe*, ред Е. Grzeškowiak-Łuczyk, Wrocław—Warszawa—Kraków 1992.
- Krasuski J., *Stosunki polsko-niemieckie 1926—1932*, Poznań 1975.
- Mały Rocznik Statystyczny*, Warszawa 1939.
- Potocki S., *Położenie mniejszości niemieckiej w Polsce 1918—1938*, Gdańsk 1969.
- Regulamin obrad Sejmu uchwalony dnia 16 lutego 1923 r. wraz ze skorowidzem rzeczowym do regulaminu i Konstytucją Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 1925.
- Rocznik statystyki Rzeczypospolitej Polskiej*, r. 5, Warszawa 1927.
- Rzepecki T., Rzepecki K., *Sejm i Senat Rzeczypospolitej Polskiej 1928—1933*, Poznań 1928.
- Sprawozdanie z życia mniejszości narodowych za styczeń, luty i marzec 1929 r.*, Warszawa 1929.
- Ustawa o szkolnictwie dla mniejszości narodowych*, „Robotnik” 1929, nr 61.

Oksana Ruda, Oleh Pikh

Educational issues in the activities of German MPs in the Parliament of the Second Polish Republic (1928—1930)

Summary

The article examines the specific features of the activities of German Members of Parliament (MPs) in the Parliament of the Second Polish Republic in the years 1928—1930 (second term of office), which were directed at defending the right to education for Germans, creation of legal grounds for the opening of German-language schools as a guarantee of the national identity preservation. German MPs defended their voters' educational rights during parliamentary speeches, debates on education, and language-based conflicts, interpellations, and protests. German politicians tried to improve the situation of schooling for Germans by introducing legislative initiatives, inquiries, and interpellations, which raised such important issues as adoption of educational legislation in consultation with minorities, to expand the network of German-language schools, and to provide conditions for their unimpeded activities, stopping persecution of teachers. Their legislative initiative was often supported by Ukrainian and Jewish politicians, deputies from the leftwing Polish parties of the Sejm who advocated securement for children's learning of their mother tongue. German deputies joined in providing Germans with fundamental rights guaranteed by domestic law and international agreements.

Key words: Second Polish Republic, Polish Parliament (the Sejm), German Members of Parliament, educational policy, national minorities